

lezing voor 'The Best of', Studium Generale, Universiteit Maastricht 2/11/2017

ADAMANTEN VERGANKELIJKHEID

Dood zonder verdriet?

Frans Boenders

*De notre rapide existence
L'ombre de la mort qui s'avance
Obscurcit déjà la moitié!*

Lamartine, 'Le Passé'

De vergankelijkheid is onverwoestbaar.

Midas Dekkers

1.

Gezichtspunten

Indiërs hebben traditioneel iets met *darshan*, zien of zicht. In religieuze zin betekent *darshan* zowat het omgekeerde van het kwade oog. In tempels is het zien van *deva*, godenbeelden, van wezenlijk belang. Het gaat om een intense doordringing van de gelovige blik in het oog van het godenbeeld dat op de gelovige rust, en de daaropvolgende mystieke vervulling. De gelovige slorpt in het zicht van zijn god diens beschermende kracht op.

Toch is elke *darshan* anders, leert de wijsbegeerte. Je ziet uitsluitend wat het gezichtspunt je te zien gunt. Hindoes, jains en boeddhisten zijn de mening toegedaan dat alle mogelijke gezichtspunten nooit méér opleveren dan een stuk waarheid. Geen enkel standpunt leidt derhalve tot volledige waarheid. Evenmin als de som van alle gezichtspunten congruent is met de waarheid.

India denkt vanuit haar traditie steeds in perspectief en ziet, etymologisch gesproken, dwars door de kwestie heen, in de lichtende wetenschap dat het bekeken nooit volledig te vatten valt. Geen wonder dat India van alle beschavingen wellicht de talrijkste wijsgerige scholen heeft voortgebracht. (Met de precisering dat nieuwe richtingen de oude helemaal niet overbodig maken.) Vedische goden verliezen geenszins hun kracht omdat na het Vedische pantheon zoveel nieuwe hindoegoden hun intrede doen. Wellicht ligt hier een van de redenen waarom Indiërs hun beschavingsgeschiedenis in de regel weinig belangstelling schenken. Want al wat is geweest, blijft bestaan of komt straks terug. Waarom zou je dan alles nauwgezet dateren? De gebruikelijke visie op vergankelijkheid, aftakeling en dood komt in India idealiter neer op serene aanvaarding. 's Mensen individuele levensloop vertoont, evenals alles wat leeft, nu eenmaal stadia. Het is zaak in overeenkomst daarmee te handelen, of juist zo weinig mogelijk te doen tenzij wat zich voordoet te omarmen.

2.

Taoïsme

Chinezen denken vanuit hun traditie hoogst historisch. Al wat zich aandient en heeft aangediend moet, liefst in steen en stèles gebeiteld, met data en teksten worden vastgelegd. Als het kan ook verzameld in registers en encyclopedieën. Hoe ouder de documenten, des te belangrijker hun exemplarische en morele waarde. De ware weg ligt namelijk niet voor maar achter je. Elke Chinese volkstempel, elke taoïstische meester bezit een unieke collectie manuscripten, recitatieven en andere gedrukte liturgische teksten, zoals rituele traktaten, registers, getuigschriften, spreukenverzamelingen, automatische geschriften van sjamanen, diagrammen, astrologische berekeningen... die, tegen vergankelijkheid optimaal beschermd, generatieslang meegaan en zorgzaam worden overgedragen binnen families, clans of initiatiegenootschappen. Zulke geschriften aanziet de Chinese kenner als mededelingen en aanbevelingen die in hun geschreven karakters zelf levenskrachtige energieën bevatten, die ingewijden kunnen inschatten en duiden om ze ten goede van de gemeenschap te laten uitstralen.

Specifiek voor taoïstische rituelen is evenwel, zoals iedere bezoeker aan een volkstempel op Taiwan kan constateren, de verbranding van speciaal voor het ritueel vervaardigd papiergeld en zelfs van memories en smeekschriften. Zulke tekstoffers etheriseren richting goden wat de tekst bevat, of waar het papieren geld voor staat. De vernietiging door het vuur staat borg voor efficiënte versturing en verbreiding van de vrijgekomen kracht. Deze overtuiging heeft alles te maken met het geloof dat het Chinese schrift wordt geacht van goddelijke oorsprong te zijn. Elk karakter (her)schept het voorgestelde ding en is derhalve archetypisch. Wie Chinees schrijft, schept de wereld.

Barsten, verkregen door het verhitten van gaten, geboord in runderschouderbladen, speciaal geprepareerde schapenbotten en schildpaddenschilden – zulke barsten waren ooit het voorwerp van scrutinerende waarnemingen, gedaan door vragenstellende wichelaars uit de Shang-dynastie (1766-1125 v.Chr.). In die barsten zagen de magiërs het nog niet leesbare, goddelijke schrift dat antwoordde op hun concrete vragen. Het sacrale, prelecturale Chinees behoudt zijn ritueel funderende en corresponderende verhouding met het hedendaagse, leesbare Chinees. Cangjie, de mythische uitvinder van de schrijfkunst, bezit niet voor niets twee paar ogen, dankzij welke hij tegelijk hemel en aarde kan zien. Cangjie draagt een vogelverenmantel die erop wijst dat het schrift op aarde is gebracht door hemelse vogels die, het vliegen moe, zich neerzetten op de rulle Chinese grond. Welnu, de sporen van hun poten in de grond zijn niets anders dan onleesbare, goddelijke karakters.

Boven en onder, transcendentie en immanentie zijn één. Wie dat beseft kent geen vergankelijkheid. Hedendaagse sjamanistische vrouwen, die in trance een inkt gedrenkt penseel laten bewegen op papier dat helpsters hun voorhouden, worden geacht het oorspronkelijke, onleesbare schrift neer te schrijven. Uit respect hangt men hun schrijfsels in de tempel op.

Niet alleen de geschiedenis, waarin uiteraard ook de mythe besloten ligt, betekent veel voor de Chinese levensvorm die de vergankelijkheid zoveel mogelijk buiten spel wil houden; zelfs de magisch-sjamanistische prehistorie blijft tot op heden aanwezig, al valt het niet mee om die in de Chinese ratrijce van vandaag te ontdekken. Van verlies, laat staan van aftakeling is, in de diepste kracht van de Chinese geest, nauwelijks sprake – het Westen zal het geweten hebben!

3.

Epicurus

De Griekse wijsbegeerte begint met de presocratici. Ze wordt eerst volop historisch met de dialogen van Plato, en vooral iets later met de filosofie van Aristoteles, die zich beschouwt als de empirisch-wetenschappelijke vervolmaker van al zijn voorgangers sedert Thales en Anaximander.

Tot diep in de negentiende eeuw geloofden de meeste Europese wijsgeren dat het denken steeds hogere toppen scheert en dat, in tegenstelling tot politieke en maatschappelijke stelsels, de filosofie op zich weinig of geen vergankelijkheid kent – een enkel diep dal, zoals dat van de zogenaamd ‘duistere’ Middeleeuwen, niet te na gesproken.

Dat vergankelijkheid ook hele beschavingen aanvreet weet sedert de Franse schrijver Paul Valéry ieder lezend mens. De Franse dichtende denker zag bovendien in dat, althans in het moderne Europa, het verval van de feitelijke politiek-maatschappelijke macht in een nog hoger tempo verliep:

Dans les temps modernes, pas une puissance, pas un empire en Europe n'a pu demeurer au plus haut, commander au large autour de soi, ni même garder ses conquêtes pendant plus de cinquante ans

Europa lijkt ongeëvenaard in haar analyse en overweging van vergankelijkheid, verval en dood. Talloos zijn de verhalen, waarin overtredingen van Gods gebod, uitdrijvingen uit het aards paradijs, zonde, schuldbesef, dood en eeuwige straf dik worden uitgesmeerd. Tertullianus (160-220?), de flamboyante Noord-Afrikaanse kerkvader van de roemruchte (maar enigszins gearrangeerde) uitspraak *creo quia absurdum*, oppert gemoedelijk dat de dood in de wereld is gekomen als straf voor Adams zonderval.

Niet alleen de joods-christelijke tradities zijn gul in hun denken en mediteren over de dood. Ook in de rationalistische wijsbegeerte, met name die van de Griekse atomisten wordt er nagedacht over zin en betekenis van de dood. Epicurus (341-270 v.Chr.) kreeg zijn opvoeding op de Atheense kolonie Samos maar was voornamelijk een autodidact die op tweeëndertigjarige leeftijd een eigen school stichtte. Volgens zijn vijanden at en dronk en offerde hij teveel aan Venus – allemaal dingen die hem in zijn eigen lichaam met aftakeling kennis deed maken. Zelf schrijft hij echter in zijn brieven dat hij al tevreden is met water en brood maar ook:

Stuur me wat kaas zodat ik mezelf bij gelegenheid eens kan verwennen.

De vermaarde biograaf van de Griekse wijsgeren, Diogenes Laërtius (eerste helft van de derde eeuw), schreef vijf eeuwen na Epicurus' dood een gedicht over de atomist:

'Vaarwel, en vergeet mijn leer niet.' Aldus Epicurus' laatste woorden aan zijn vrienden. Hij stierf nadat hij in een warme badkuip onversneden wijn gedronken had, waarmee hij ook de koude dood indronk

Epicurus ziet de atomen, onzichtbare bouwstenen van de stof, in een voortdurende, eeuwige beweging. Daarbij verwijderen sommige zich erg ver van elkaar, terwijl andere juist hun bewegingstrillingen plaatselijk houden omdat ze in hun gebogen baan worden omslingerd of ingesloten, dan wel zelf de omslingerende atomen omsluiten.

Epicurus was een ziener én een voorloper van de hedendaagse astrofysica. Voor de Griek zijn de werelden oneindig in aantal en ijlt het, eveneens oneindig, aantal onopgebruikte atomen eeuwig voort tot in de verste uithoeken van het universum. Echter – hier komt het – alle werelden zijn vergankelijk. Immers, dingen lossen op, sommige sneller, andere langzamer, hier door inwerking van dit soort factoren, daar weer door andere soorten. Het komt er dus op aan, je bij de voorbijgaande aard van de verschijnselen, bij de eeuwige atomendans neer te leggen. Je kan nu eenmaal niet met dwaas geweld overheersen wat je onmogelijk kunt bedwingen. Aanvaard dus de aftakeling van al wat overeind staat en nu nog glorieus beweegt, met inbegrip van jezelf om te beginnen.

We moeten goed bedenken dat de grootste verwarring in de menselijke zielen optreedt wanneer ze zich inbeelden dat de dingen gelukkig en onsterfelijk zijn, en dat ze zowel wilsuitingen als effecten en motieven hebben die hun wezen tegenspreken, en wanneer ze verwachten of

vermoeden dat er een eeuwigheid aan angst is wegens de mythen of op grond van de gevoelloosheid in de dood, omdat ze bang zijn dat die gevoelloosheid op henzelf slaat.

Epicurus predikt tegen angsten en propageert ataraxie: de noodzakelijke en welkome onverstoorbaarheid die je de universele, op waarnemingen gestoelde waarheden in herinnering brengt. Wie de oorzaak van de zowel individuele als gemeenschappelijke fenomenen kent, heeft zich van elke irrationele angst bevrijd. Dan heb je geen behoefte meer aan redeloze, zinloze meningen. Je hebt vrede met de ongeschokte voortgang, dan wel neergang, als gevolg van meervoudige oorzaken waarvan er geen enkele valt uit te sluiten die in overeenstemming met de verschijnselen is.

4.

Lucretius

De Latijnse heraut van het epicurisme heet Titus Lucretius Carus (99-55 v.Chr.). In zijn heerlijk poëtisch leerdicht *De rerum natura*, een waarachtig loflied ter ere van de natuur, maakt hij duidelijk dat ontstaan en vergaan, groei en verval, leven en dood, elkaar eeuwig afwisselen.

*Zo dan ook moet men het zien dat de zon, de maan en de sterren
telkens en telkens hun licht uit een nieuwe bron laten stralen,
en dat de vlam die het eerste zich vormde altijd weer uitdooft;
meen dus niet dat hun kracht zich in onaantastbaarheid handhaaft.
Eindelijk – ziet gij niet door de tijd zelfs stenen bezwijken,
steile torens storten in puin en rotsen verweren,
tempels en beelden van goden, vermoeid van ouderdom, scheuren
zonder dat godd'lijke machten de grenzen van 't noodlot vermogen
op te schuiven of tégen de wet der natuur in te werken?
Eindelijk – zien wij niet graven van helden volkomen vervallen
of stukken rots losscheuren en hoog van de bergen af tuim'len,
die niet verduren en harden de machtige krachten der tijden
zelfs begrensd? Want zij zouden niet, plotseling losgerukt, vallen
als zij sedert oneindige tijd zouden hebben verdragen,
gans de bestorming der eeuwen, onaangerand door verbrokk'ling.
Eind'lijk – zie dit nog, wat rondom en boven ons de gehele
aarde omvat in omarming: zo dit voortbrengt uit zichzelf
alles – wat sommigen zeggen – en 't terugneemt als het vergaan is,
is het volkomen gevormd uit een stof die ontstaan en vergaan kent.
Want hetgeen andere dingen van zich uit voedsel en groei geeft,
moet vervallen, maar zich herstellen wanneer het iets opneemt.*

De rerum natura, boek V, 302-323, Nederlands: Ida Gerhardt)

5.

Wijsheid

Epicurische wijsheid verwerf je door de overwinning op storende en schadelijke emoties zoals haat, afgunst, verachting. Dan groeit je ontvankelijkheid voor positieve emoties zonder je redenerend vermogen in het gedrang te brengen. Ten aanzien van liefdeshartstocht past voorzichtigheid, aangezien ze voor epicuristen niet voortkomt uit goddelijke inspiratie of enthousiasme. In seksuele betrekkingen zoekt de wijze niet naar profijt. Dronkenschap en

bedelzucht leiden tot erbarmelijk waardigheidsverlies; cynisme en bezitsdrang tot honds gedrag. Het platteland biedt de wijze een geschiktere woonplaats dan de stad – denk hier aan de afgelegen tuin van Epicurus waar deze wijsgeer met zijn vrienden verbleef. In het publiek spreekt de wijze enkel op vraag; hij voelt zich niet wijzer dan andere wijzen.

Sereniteit omvat goeddeels de epicurische ataraxie: ze laat de vergankelijkheid rustig haar werk doen en biedt nauwelijks weerwerk. Aangezien je niets van het leven te duchten hebt ligt de gemoedsrust voor het grijpen, of liever: voor het grijpen ligt de onthechte ontvangst ervan. Want naar gemoedsrust (Wittgenstein noemt het *Frieden in den Gedanken*) valt bezwaarlijk te streven, dat zou een *contradictio in actu exercito* heten. Zoals de boeddhist ook niet het nirwana nadrukkelijk kan *willen*, of de taoïst het spontane leven niet stormenderhand kan veroveren. De dood is voor elke mens het ultieme bewijs van zijn vergankelijkheid. Voor epicuristen gaat het om het uit elkaar gaan van lichamelijke en psychische atomen; elke redelijke aanleiding om doodsangst uit te staan vervalt dus. Epicurus:

De dood gaat ons niets aan. Want als de dood er is, zijn wij er niet; als wij er zijn, is de dood er niet. Een juist begrip van het feit dat de dood ons niet aangaat maakt de sterfelijkheid van het leven genietbaar, niet omdat daardoor een tijd aan het leven wordt toegevoegd (waar we niets mee kunnen), maar omdat het verlangen naar onsterfelijkheid eraan wordt onttrokken.

De eerste twee zinnen van bovenstaand citaat zijn onsterfelijk beroemd, maar ook vaak gehoord wegens hun onmenselijk scherpe logica. Je zou vandaag evengoed met een vergelijkbaar ijzige logica kunnen beweren dat de dood ons wel degelijk, en nogal urgent bovendien, aangaat. Want onze aardkloot is zo overbevolkt dat, nu de catastrofe grens bereikt is en een oplossing niet in zicht, we elke derde aardbewoner best zouden verzoeken de dood op te zoeken. Na welk verzoek we best zelf het goede voorbeeld konden geven.

Het is precies de intellectuele en affectieve onvatbaarheid van de voor ons voorlopig afwezige dood die ons angst inboezemt. De zeventiende-eeuwse *poet laureate* John Dryden slaat met twee verzen de nagel op des doods-kists kop:

*Death in itself is nothing; but we fear
To be we know not what, we know not where.*

Overigens bestaat er volgens een goed begrepen epicurisme ook geen reden om genot na te jagen. Je neemt het alleen in ontvangst als het zich aandient. Opnieuw valt de overeenkomst op met de houding van (een bepaalde interpretatie van) boeddhisme en taoïsme. Waar de laatste twee levensvormen nauwelijks wat te zeggen hebben over vriendschap, staat dat thema centraal in het epicurische leven en in het leven en de geschriften van de gematigde scepticus en renaissancist Michel de Montaigne; - terwijl ook het confucianisme de verhouding van vriend tot vriend ziet als een wezenlijke intermenselijke betrekking, de enige overigens die zowel vrijheid vooronderstelt als oplevert. Waar erotiek nog volop af te rekenen krijgt met de macht van en de jacht op seks, brengt alleen de vriendschap een in vrijheid opbloeiende, godgelijke kalmte voort.

6.

Dharma

Net zoals voor de Griekse materialisten de dood het schijnbaar stabiele lichaam uit elkaar breekt in ontelbare atomen, zo komen ook bepaalde scholen binnen het Indiase denken tot hetzelfde inzicht, misschien nog vroeger dan de Griekse atomisten. Toch vallen aanzienlijke verschillen op tussen beide theorieën ten aanzien van de voor het oog onzichtbare minimale deeltjes. De materialist Leucippus, Zeno's leerling en Democritus' leraar, kwam in de vijfde eeuw voor Christus met het atomisme voor de pinne. Democritus (460-370 v.Chr.) zou naar India zijn

gereisd en daar kennis hebben genomen van de leringen en doodsverachtende praktijken van de sadhoes, door de Grieken gymnosofisten of naaktlopers genoemd.

De monadenleer of deeltjestheorie van de boeddhisten spreekt niet over atomen maar over *dharma*'s. Oorspronkelijk betekent *dharma* 'wat samenhoudt'; het woord slaat op zowel de onwrikbare kosmische orde als de morele en maatschappelijke orde. Soms gewaagt men van *dharma*, goed, en van *adhharma*, kwaad; maar oorspronkelijk benoemt men met *dharma* alle bestaansbouwstenen. Elk materieel en geestelijk individueel element, met zijn eigen natuur en korte levensduur, is *dharma*. Individuele *dharma*'s zijn efemer omdat, aldus de Russische sanskritist Stcherbatsky in zijn *The Central Conception of Buddhism*: *het verdwijnen tot het wezen van het bestaan hoort; wat niet verdwijnt bestaat niet*.

Levende wezens bestaan uit hoogst onbestendige, buitengewoon vergankelijke bouwstenen of *dharma*-stromen. Die gaan onderling ver- en ontbindingen aan. Ze ontstaan, handhaven zich, vervallen en vergaan. Dat alles impliceert geen morele labiliteit. Juist omdat alles onbestendig en aan tijd gebonden is, bestaan alle *dharma*'s feitelijk ook in drie verschijningen van de tijd – verleden, heden en toekomst. Ieder mens is zich daarvan bewust. Hij wordt immers gedreven door verleden ervaringen en emoties, en verleid door wenkende toekomstbeelden. De ethiek zit continu de pijn van de tijd aan te blazen. Daardoor rukt ze de vergankelijkheidsbeleving in het centrum van het menselijk bewustzijn. Dat laatste wordt ten dele gedetermineerd door de tijd van ontstaan en handhaving, ten dele ook bepaald door verwachtingen nopens, door de omgang met, of door dwaze negatie van de onvermijdelijke dood.

De mens zoekt toevlucht bij Boeddha. Niet zij of hij maar de verlichte leraar doorvorst het ondeelbaar nu-moment en beseft dat het een infinitesimale duur bestrijkt. Boeddhisten zien geen graten in de door alle mogelijke tijdsdimensies buitelande *dharma*'s, die elk ook nog eens hun eigen, specifieke natuur bewaren. Om dat inzicht te bereiken maakt de boeddhist gebruik van de parabel van de gouden vaas: die breekt weliswaar en raakt daardoor haar vorm kwijt, maar niet haar kleur. Nog een paar leuke vergelijkingen. Een vrouw kan best bij één man blijven doch verliest daarom nog niet haar lust in andere mannen. Een man die vader is van een zoon kan niet anders dan zelf ook zoon van een vader zijn.

Zo impliceert gehechtheid juist de mogelijkheid tot onthechting. Net zoals identiteit verandering, en dus transitie en vergankelijkheid veronderstelt. Elk *dharma* bestaat nù; maar met behoud van de andere twee tijdsdimensies.

In de vergankelijkheid ontmoet de grijsaard het kind, in zijn geboorte staat de boreling oog in oog met de dood.

7.

Chinese filosofie

De Chinese wijsbegeerte bemoeit zich nauwelijks met het waarom van vergankelijkheid en verval, wél in hoge mate met de technieken om beide buiten de deur te houden. Verval, ziekte en dood moet je de pas afsnijden vooraleer ze toeslaan. Chinese geneeskunde, het is bekend, is begaan met het instandhouden van gezondheid veeleer dan met de behandeling van ziekten. Als het verval toeslaat is het feitelijk al te laat, om van de dood nog maar te zwijgen. De ouderdom wordt, geheel volgens deze logica, dan ook gepredikt en liefst ervaren zonder noemenswaardige tekens van verval. De goede ouderdom is niet de voorbode van de dood maar juist van de onsterfelijkheid of, minder 'on' en minder extreem, van het lange leven.

Wijsheid hoeft niet maar kan best een welkom bijverschijnsel van hoge leeftijd zijn; maar de waarachtige sieraden van het 'oude kind' zijn een soepel lichaam en een wakkere geest. Je blijft idealiter jong terwijl je, naar het aantal jaren gerekend, juist erg oud bent. Jong en oud zijn amper tijds categorieën doch vooral mentaliteiten – niet de denkwijzen en gevoelsmodi die de

westerling onder mentaliteiten verstaat – wél door voeding, gymnastiek, ademhalingstechnieken en seksuele activiteit onderbouwde zijnswijzen.

De ritën, ceremoniën en tradities, waarop het confucianisme zo sterk en vaak zo vervelend de klemtoon legt, staan allermïnst in tegenstelling tot de door het taoïsme geperfectioneerde fysieke oefeningen ter grotere spontanisering en versoepeling van de oudere mens. Zulke onschuldige ogende en sympathieke exercities, dagelijks te zien in onverschillig welk park in onverschillige welke Chinese stad, komen inderdaad zelf voort uit de door confucianisten zo hooggevaardeerde aloude tradities, overgedragen en vervolmaakt door iedere generatie. Rituelen en traditie behoren niet tot de stokpaardjes van de in zijn oude dag vastgeroeste mens. Integendeel, ze voeren hem juist terug naar het *tempus aureum*: het gouden tijdperk toen er van verval geen sprake was. De westerling, met in zijn kielzog menige hedendaagse Chinees, beschouwt in de regel het confucianisme als statisch, conservatief om niet te zeggen reactionair. Een confucianist als Mencius (371-289 v.Chr.) wijst er echter op dat, met behulp van een eenvoudige menselijke deugdenleer – zeg maar: minder straffen, lichtere lasten, ongestoorde landbouw, sterkere lichamen, loyale inzet voor anderen – het land geen kwartier geeft aan het verval, en dat hongerdood en oorlog buiten de deur blijven.

Xunzi (296-236 v.Chr.), na Confucius (551-479 v.chr.) en Mencius de derde grote confuciaanse denker, onderstreept als enige de wezenlijk slechte menselijke natuur, die enkel door opvoeding en morele praktijk tot iets beters kan uitgroeien. Hier volgen twee interessante uitspraken over het eerbetoon aan de doden:

Gul zijn voor de levenden maar krenterig voor de doden betekent eer betonen aan iemand die bewustzijn bezit en verachting voelen voor iemand die het kwijt is. Zo handelt een slecht mens die het hart beledigt.

In de dodenriten maak je de doden mooi als leefden ze nog. Je smukt hun graf op met de symbolen van het leven. Je moet ze behandelen als doden en tegelijk als nog levenden, als gegaan en toch nog aanwezig. Begin en einde worden hier verenigd.

Leven en dood zijn twee bij elkaar horende fasen in een kosmische kringloop. Ze wisselen elkaar af zoals dag en nacht. De hogere substanties of zielen van de overleden mens groeien uit (in het beste geval en na een goed leven) tot levende, werkzame voorouder. Met zijn nog voor de achtergeblevenen zichtbare, geschrobde en gebleekte botten (althans indien ritueel bewaard in degelijke graven), zorgt de verse onsterfelijke voor het welzijn van de clan. Goede doden bevorderen, degelijker want ‘eewiger’ dan levende weldoeners, de familiegeest; ze schrikken er niet voor terug de misstappen van de nabestaanden te kritiseren.

Staan vergankelijkheid en verval nauwelijks centraal in het Chinese denken, de funeraire ritën – die in hun complexe geheel een essentiële transitie en een monumentale *rite de passage* uitmaken – bekleden daarentegen een voornane plaats in de geomantiek, de instandhouding van de familiemoraal en, meer in het algemeen, het materiële en geestelijke welzijn van alle nabestaanden. Het is vandaag wegens de fabelachtige verstedelijking – en de verplichting tot crematie – nauwelijks nog in te schatten, maar de grote gehechtheid aan het familiegraf blijkt nog uit zijn prominente aanwezigheid in tumuli en stenen monumenten in velden en in dorpen. En de morele betekenis van de voorouders spreekt uit hun schriftelijke aanwezigheid op de tabletten van het huisaltaar.

Zoveel staat vast: de kernboodschap van het Chinese denken ligt in het overbodig worden ervan: in het niet-denken, in de stille voortgang in transformatie die taoïstisch gezien zelfs een niet-doen (*wu wei*) is. De oerwanorde van lichaam, hoofd en maatschappij moet voortdurend, stap voor stap worden omgevormd tot een orde die, omdat ze niet berust op macht en verplichting, een spontane orde mag heten. Het gaat om niets minder dan een zo spontaan mogelijke intrede in de tao, ‘de poort van alle wonderen’ zoals het heet in de verheven en belangwekkende

Nederlandse vertaling (1942) die de Nederlandse sinoloog J.J.L. Duyvendak van de *Dao de jing* maakte. Achter die poort speelt zich de mysterieuze kringloop van de subtiele energieën af, waar het eerste hoofdstuk van het wereldberoemde *Boek van de weg en zijn kracht* op zinspeelt. In zijn indringende en na een diepbeleefde studie geschreven *Tao, de levende religie van China* (1988) schrijft Kristofer Schipper – nog een Nederlander die tot een der belangrijkste levende kenners van het taoïsme uitgroeide – dat de vergankelijkheid en het verval, die de westerse levensvorm obsederen, in het magistrale taoïsme worden vermeden door het terugvinden van de tao in:

een regressieve cyclus (...). De ommekeer van de cyclische beweging leidt tot de inversie van het verouderingsproces. (...) Zij die dit proces beheersen, zijn Meesters van de Tijd. Men noemt hen de Onsterfelijken.

8.

Een onsterfelijk geval

Qinshihuangdi (259-210 v.Chr.) leed als dictatoriale keizer onder een dwangmatige angst voor zijn sterfelijkheid. Al trachtte hij zijn notoire voorgangers op schandelijke wijze in de vergetelheid te stoten, zelf zorgde hij obsessief voor eigen eeuwigheid.

De hele in China geïnteresseerde wereld heeft het inmiddels gezien, in het opengemaakte graf nabij Xian of anderszins op de talrijke exposities overal buiten China: het postume leger van de bange keizer. Ze staan levensgroot in gestolde rijen opgesteld, als had een reus ze een na een uit de kurkdroge bruine grond getrokken. De oppervlakte van het blootgelegde graf lijkt groter dan een olympisch stadion. Honderden starre militaire personages, de meeste kaarsrecht staande in parallelle grachten, sommige half in de grond weggezonden, staren voor zich uit, elk naar de nek van de krijger voor zich. De stand van de handen heeft iets absurds doordat de wapens, die hun vuisten eens omknelden, zijn weggeroofd – al vier jaar na 's keizers dood, in 210 voor onze tijdrekening.

Qin bestijgt op zijn dertiende levensjaar de troon van zijn overleden vader. Al bij zijn aantreden laat hij aan de voet van een berg een begin maken met de aanleg van zijn graf, en wel volgens precieze aanduidingen van *fengshui*, de Chinese wind-water-geomantie. Met eenentwintig verbant hij de regent, minnaar van zijn moeder, en besluit het verdeelde Chinese rijk te verenigen:

Met zijn lange zweep dreef Qin het rijk voor zich uit, slokte de oostelijke en de westelijke Zhou op en wierp de feodale heren omver. Hij rees tot de hoogste positie en strekte zijn macht uit in de zes richtingen. Hij geselde de wereld met zijn scepter en zijn macht deed de vier zeeën schudden. (...) Toen liet de keizer ter verdediging van de grenzen de Grote Muur verder uitbouwen. Daardoor werden de Hunnen meer dan driehonderd kilometer teruggedreven: ze dorsten niet langer naar het zuiden met hun paarden, om ze te weiden of wraakacties uit te voeren.

Aldus de dichter Jia Yi. Qin installeert een nieuw ambtenarenapparaat, standaardiseert gewichten, maten, munten en wagenassen. Hij uniformiseert het schrift, legt een wegennet en irrigatiekanalen aan, schaft de voorrechten van de adel af en installeert een niet klassengebonden rechtspraak.

So far so good. Maar nu komt het. Tegen het confucianisme in breekt hij met de verering van het mythische gouden tijdperk, laat de geschriften van de vroegere denkscholen, literaten en historici verbranden. Het volk moet onwetend blijven en menen dat alles met Qin een aanvang neemt. Wie zich verzet tegen de reusachtige boekverbranding wordt, samen met zijn hele familie, ter dood gebracht. (Gelukkig kwam na Qins dood een aantal geheim bewaarde teksten terug boven.) Bezeten van de onsterfelijheidsgedachte laat Qin zoeken naar elixirs en essences die de dood ver zijn bed moest houden.

Tevergeefs. Nog geen vijftig jaar oud stierf hij tijdens een inspectietocht. Zijn graf, waaraan volgens de historicus Sima Qian zevenhonderd duizend dwangarbeiders werkten, lag klaar. Voor deze onderaardse stad had men ondergrondse rivieren omgeleid en vervangen door vloeibaar kwikzilver, de uitgegraven ruimte verbronsd en voorzien van met gifpijlen opgespannen kruisbogen. Qins graf, dat tot op heden niet is blootgelegd, moest een kosmische voorstelling van de wereld bieden: een *simulacrum* van de bovengrondse keizerstad.

In de nabijgelegen, wél geheel blootgelegde en nu wereldberoemde legerstad fungeren de boven beschreven terracottabeelden als klonen van Qins echte eliteleger. Zeker, het zijn ‘maar’ symbolen. Dictator Qin was een tiran met sloten bloed aan zijn handen, maar geen idioot: de vorm, niet de vent gold voor hem als wezenlijk. Niet het vlees, alleen de vorm is eeuwig. Niet voor niets zegt men dat precies tijdloze vormelijkheid typerend voor rituelen is. Chinezen, dol op rituelen, weten hoe ingrijpend en onuitroeibaar vormen kunnen zijn: als perfecte spiegelbeelden van menselijke vormen op aarde leven ze co-relatieve voort ‘in de hemel’, die boven de natuurlijke aarde voortleeft in zijn vormelijke bovennatuur.

9.

Maitreya

Het omvormen van dagelijkse vergankelijkheid tot adamanten vergankelijkheid ligt zo diep ingebakken in de Chinese levensvorm dat het boeddhisme er een heel bijzondere devotie ontwikkelde voor Maitreya, boeddha van de toekomst.

Het vertrouwen in andere boeddha's dan de historische Boeddha Shakyamuni komt voort uit Indiase kosmogonieën. Daar rekent men in eonen, kalpa's en andere onmeetbare kosmische tijdperken. Ze nemen telkens een aanvang met een spectaculaire schepping, die de geschapen wereld meteen een gouden tijd verschaft, gekenmerkt door zuiverheid, orde en macht. Geleidelijk aan echter sluipt de entropie binnen in het aanvankelijk volmaakt geoliede systeem en zorgt er voor krakend ongemak, kwaliteitsverlies en wanorde. Bestuur wordt van het ene naar het volgende tijdsgewricht almaar corrupter. Ziekte, natuurrampen en hongersnood teisteren de wereld; na een laatste duister tijdsvak komt de kosmische cyclus tot haar einde.

Ook de Chinezen leden aan het geloof dat, hoe verder je teruggaat in de tijd des te dichter je bij de oorspronkelijk gouden tijd komt. Zoals boven aangeraakt was deze overtuiging ook een van de leidende gedachten van Confucius. Het Indiaas-boeddhistische geloof in verschillende boeddha's, onder wie de boeddha van de toekomst, vond een willig gehoor bij de introductie van de religie in China. Tijdens de noordelijke Wei-dynastie (386-534) genoot, naast de historische Boeddha, vooral Maitreya een intense verering. Dat blijkt volop uit de inscripties en rotssculpturen van Longmen in het Noord-Chinese Luoyang.

Heel wat Sanskriet soetra's, met beschrijvingen van Maitreya en diens functie als toekomstige heilbrenger, waren in de vierde eeuw al in het Chinees vertaald en gecommentarieerd toen de invloedrijke monnik Tao An (312-383) een aparte Maitreya-cultus opzette. Die devotie sloeg meteen aan bij de arme, naar lotsverbetering snakkende bevolking.

Eenzijds stelde men zich Maitreya voor als een bodhisattva of bijna-boeddha die in de Tushita-hemel zijn beurt afwacht om, bij het aanbreken van een nieuw kosmisch tijdperk, de plaats en functie van de historische Boeddha over te nemen. Het was dus zaak te hopen op een wedergeboorte in Tushita, in welk paradijs men alvast oog in oog met Maitreya zou kunnen leven.

Daarnaast bestond een veel eenvoudiger geloof onder de ongeletterde, hongerende en ongeduldige Chinese boerenbevolking. Die had die geen boodschap aan de eindeloze samsarische kringloop en nog minder aan het geduld dat de onmetelijke Indiase kalpa's

vooronderstellen. Deze door voortdurende rooftochten en verwoestingen vanwege lokale krijsheren verarmde boerenmassa's hoopten vurig dat Maitreya snel op hun eigen aarde zou verschijnen, zodat ze dan rechtsreeks uit Maitreya's mond onderrichtingen zouden krijgen in verband met vrede, zekerheid en welvaart. Net zoals bij de eerste christenen verwachtten de Wei-onderdanen dat de effectieve nederdaling ter aarde van Maitreya spoedig ging plaatsvinden. Het was een van Noord-China's grootse sociaal-religieuze utopieën.

Later ontstonden over geheel China Maitreyagenootschappen, gestoeld op de overweging dat elke zuiverheid, niet alleen van de boeddhistische leer maar ook van het staatsbestel, onvermijdelijk in de greep zit van een geleidelijke aftakeling. Nagenoeg alle verering ging dan ook naar de boeddha van de toekomst. Tijdens de Tang- en de Song-dynastieën, (618-907) respectievelijk (960-1279), beweerden handige rebellenleiders en machtsgrage monniken dat zijzelf incarnaties van Maitreya waren, in de vaak ingeloste verwachting dat ze daarmee de ontevreden achter zich konden scharen. Zelfs Wuzitian, een keizerin, rechtvaardigde haar rebellie tegen de Tang door zichzelf tot een heuse Maitreyabelichaming uit te roepen. Toen tijdens de Song een associatie van dergelijke genootschappen erin slaagde de zittende dynastie ei zo na te wippen, werden de diverse groeperingen verplicht voortaan ondergronds te gaan. Daar gingen ze geleidelijk over in zulke nieuwe genootschappen als de Witte Lotus en de Witte Wolk. Eeuwenlang bleven ze hun staatsbedreigende activiteit uitoefenen, vaak gebruikmakend van de utopische Maitreya-ideologie. Die inspireerde tenslotte ook nog de rond 1800 door gefrustreerde aanhangers van de afgezette Ming-dynastie (1368-1644) aangestoken nationalistische rebellie tegen de Qing of Mantsjoe-dynastie (1644-1912); de aan de kant geschoven Ming, een 'zuivere' dynastie van Han-Chinezen, ervoeren de zittende Mantsjoes als on-Chinees en dus allochtoon.

Uiteindelijk verliest de Chinese Maitreya zijn kracht als 's mensen verlosser uit corruptie, aftakeling en vergankelijkheid. Hij versmelt dan met de lachende, buikige en (groot)vaderlijke monnik Putai, ook Milofo genoemd. Westerlingen kennen hem omdat hij altijd en overal ter wereld te zien valt in Chinese restaurants: een vaak met spelende kinderen omringde, goedge noncomformist die alle zorgen om aftakeling vanuit zijn fenomenale buik weglacht, in een zelfgenoegzame soort van geestelijke vrijheid, voor eeuwig verlost van honger en frustratie. Putai staat symbool voor de schijnbaar tomeloze wedren naar rijkdom, waarop de meteen van communistische achterlijkheid naar postmoderniteit gekatapulteerde Chinees zich vandaag focust. Voor vele uiterst zelfbewuste, om niet te zeggen arrogante Chinezen lijkt de doem der vergankelijkheid voorgoed verdwenen.

Maar of dit nog iets met boeddhisme te maken heeft?

10.

Mystiek lichaam

De Chinese bestrijding – of is het negatie? – van de lichamelijke vergankelijkheid hangt samen met wat Sun Longji (°1945, Chongqing) 'het ommuurde ik' noemt: de infantilisering en (tot voor kort) deseksualisering van de maatschappij, vaak gekoppeld aan de opoffering van de jeugd aan de voorrechten van de bejaarden (zoals nog uit de slachting op Tiananmen is gebleken).

Terwijl in het Westen de betrekkelijk jonge kindertijd overgaat in een lange schooljeugd met vroege seksuele activiteit, kent de kindertijd in China – en in het hedendaagse Japan – een uitrekking, en blijft de, door Freud in het Westen binnengebrachte, symbolische oedipale vadermoord achterwege. Traditioneel vergaart de oudere maar kwieke Chinees steeds meer macht en respect, waardoor fysieke vergankelijkheid makkelijker kan worden genegeerd. Het lichaam, een geschenk van de ouders, blijft beter in conditie dankzij een grote betrokkenheid bij de opvoeding van de kleinkinderen, maar vooral dankzij de dagelijks in groep georganiseerde diëtische en gymnastische oefeningen.

In het hedendaagse Japan, anderzijds, komen de steeds ouder wordende Japanners – de bevolking blijft al jaren op 127 miljoen hangen – in een treurige eenzaamheid terecht.

De taoïstische lichaamsbeleving kent voor de energetische doorstroming van het lichaam niet één ziel maar vele ‘zielen’ en pneumata. Bovendien is er de symbolische beleving van het lichaam. Volgens Kristofer Schipper ziet de taoïst zijn lichaam als de afspiegeling van een land. Het luistert naar een innerlijk wereldbeeld dat ‘psychosomatische technieken voor ingewijden’ genereert. In die endogeen-mystieke visie verbindt een dicht netwerk van overeenkomsten de lichaamsorganen met kosmische elementen. Je dient je lichaam te besturen zoals de keizer zijn land, in overeenstemming met het hemelse mandaat, aansluitend aan de kosmische omgeving. Voor de taoïst *is* het aldus beheerste lichaam primordiaal en soeverein. Daardoor houdt het niet alleen op een product van zijn omgeving te zijn; het kan die omgeving nu ook beïnvloeden. Het taoïstische lichaam gaat niet langer gebukt onder, het heerst over de vergankelijkheid.

11.

De koningin-moeder van het westen

De zo-even schematisch aangegeven visie ziet het lichaam zowel veelvoudig bestaande uit afzonderlijke landschappelijke delen, als onverdeeld één rond de navel: een fysiek middenrijk dat oude teksten situeren rond de top van het Kunlungebergte. Dat vormt in West-China een natuurlijke grens met Noord-Tibet; het strekt zich uit ten zuiden van de Taklamakanwoestijn en de zuidelijke zijderoute. De Kunlunbergen zijn nauw verbonden met de cultus van Xiwangmu, de koningin-moeder van het westen die in de tweede eeuw, aan het einde van de Han-dynastie (206 v.Chr.- 220 n.Chr.), vaste vorm kreeg. Als kosmische as verbindt de Kunlunketen hemel en aarde. Zijn status als paradijs van de grote godin en oorsprong van alle tuinen dankt de Kunlun aan de vruchtbare Yurungkax-rivier, die de oase van Khotan bevoeit.

Kunlun en zijn goddelijke bewoonster fungeren als krachtige bondgenoten van mensen die de onsterfelijkheid op het oog hebben, want Xiwangmu kan de dood omzetten in eeuwig leven en dus van mensen goden maken. Het Chinese boeddhisme maakte gebruik van deze taoïstische mythe om de koningin-moeder af te beelden op plafondschilderingen in de beroemde grotten van Dunhuang: de hoogste hemelinge in zwevend eerbetoon aan Boeddha. Met haar cyclische kracht overwint dit ultieme yin-wezen 's mensen sterfelijkheid en kan ze telkens weer de wereld en haar bewoners scheppen en in yin-yang-evenwicht overeind houden. Yin restaureert keer op keer de verspillingen van yang en helpt zo de menselijke staat te verheffen in de onsterfelijkheidstatus.

Nog populairder dan de mythe van Xiwangmu was de legende van haar boodschapper, de blauwe vogel. In talrijke beschavingen staan vogels als spirituele ambassadeurs hoog op de transcendentieladder. Zien we ze niet voortdurend naar de hemel wegvliegen, dan wel uit de hemel neerdalen? In de joodse bijbel vliegt een duif met een olijftak naar Noach, nog in zijn ark, om het einde van de zondvloedstraf aan te kondigen. De christelijke bijbel promoveert de duif tot Duif, Gods persoonlijke heilige Geest in dierlijke gedaante, die Maria verlicht om haar te overhalen het vermoedelijk onwelkome zwangerschapsbericht in dank te omarmen; – dezelfde Duif die later Maria's volwassen zoon Jezus overvleugelt bij diens doopsel in de Jordaan. Volgens de Noord-Amerikaanse Navaho's metamorfoseert de ziel van een overledene in een uil, volgens sommige Amazone-indianen daarentegen in een kolibrie. In de Arabische woestijn, aldus een nog andere mythe, woont een kleurrijke feniks die zich om de paar honderd jaar in het vuur werpt om verjongd uit de as te herrijzen. De oude Egyptenaren zagen in de feniks hét symbool van een schijndood die transformeert in eeuwig leven – een regelrechte aanfluiting van de vergankelijkheid en een oproep tot geloof in wederopstanding.

De Chinese mythologische feniks Feng Huang, fundamenteel verschillend van de Europese fabelvogel – verwijst in *feng*, het eerste karakter van zijn naam, naar de mannelijke wind en meteen ook naar de kracht van zijn vleugelslag. Geopperd wordt dat *huang* refereert aan de vrouwelijke kant van de vogel; samen staan beide karakters dan voor seksuele eenheid, voor de volmaakte harmonie die de weg effent voor transitie, transcendentie en, politiek ingevuld, voor een rechtvaardige, ongecorrumpeerde vorst. Voor anderen symboliseert de feniks vijf Chinese deugden. De kop staat voor zonverlichte kracht, de rug voor ceremonieel gedrag, de borst voor menselijkheid, de maag voor betrouwbaarheid, de vleugelslag voor plichtsuitoefening. Later in de Chinese beschaving kantelt de feniks naar de vrouwelijke kant. De vogel wordt dan vaak samen met de draak afgebeeld als keizerin naast keizer, vrouw naast echtgenoot – samen symbool van onvergankelijke trouw.

Is de blauwe vogel, die de koningin-moeder bijstaat, verwant aan Feng Huang? Waarschijnlijk niet. Alle teksten leggen de klemtoon immers op zijn functie als boodschapper en voorloper van de grote godin. Zo beweert een auteur dat in 110 v. Chr. de blauwe vogel voor de Han-keizer neerknielt in de gestalte van een jademeisje. Terwijl andere legenden hem beschrijven als een driedubbele vogel of als driepotige raaf.

Terwijl Europa in haar mythen raven en kraaien steevast op de schouders van heksen en dubieuze tovenaars laat plaatsnemen, en ze als boodschappers van een gewisse dood afschildert – luister naar ‘Die Krähe’, het door Franz Schubert getoonzet gedicht van Wilhelm Müller –, ziet ook hier China het totaal anders. Al op de oudste steenreliëfs woont de raaf in de zon (vuur), met aan zijn zijde het nachtdier de haas die in de maan (water) verblijft. De kosmische conjunctie liegt er niet om. Ooit, wil een andere mythe, produceerden tien zonneraven zoveel hitte dat het mensdom voor zijn ondergang stond. Maar ene Hou Yi schoot met zijn boog negen raven neer. De wereld was weer eens gered. De overblijvende zonnerraaf heeft wel drie poten... en precies als driepotige zwartblauwe vogel staat de boodschapper en hoeder van de koningin-moeder afgebeeld. Ze kan zich geen trouwere dienaar dromen. Ook vandaag nog voeren pelgrims in zeldzame onaangetaste bergtempels de aldaar residerende kraaien en raven. Hun zwarte vacht en bek is, ver van angstaanjagend zoals in Hitchcocks film *The Birds*, voor Chinezen een ideale kleur voor het zonlicht. Doe de Chinees maar wit voor de dood!

12.

Een stand van zaken

Laten we eerlijk blijven. Sedert de deemstering van de gouden tijd is het nooit echt meer goed gekomen met onze wereld; vandaag echter lopen de tranen in dit aardse rampendal regelrecht de spuigaten uit.

We lopen met veel te velen op aarde rond; talloos veel miljoenen lijden ook daarom nog steeds honger. Talrijk andere miljoenen zoeken, vaak tevergeefs, op andere continenten dan de hunne een betere plek om te leven, terwijl hun achterblijvers in massa's sterven in burgeroorlogen en aan geneesbare maar onbehandelde ziekten. Talrijk rukken ook overal nieuwe rijken op, maar ze blijven een hoogmoedig materieel elitecorps naast aan het aangroeiende massaleger van armen en sukkelaars. We lijden aan watertekort, en fabrieken verontreinigen bovendien wat ons rest.

We rijden, vliegen, varen en vissen te veel in veel te grote machines en verspillen zo de natuurlijke brandstoffen, die buitendien de lucht zo vervuilen dat we ze niet meer gezond kunnen inademen. De woestijnen groeien, de ijskappen smelten, de rivieren drogen uit of overstromen tomeloos, terwijl het peil van oceanen en zeeën onrustbarend stijgt. Diersoorten sterven met honderden soorten tegelijk uit. Het voedsel uit landbouw en veeteelt is vergiftigd.... De rampenlijst groeit aan, het verontreinigde water reikt ons tot de lippen.

Buitendien blijven de drie monotheïsmen zich elk apart verschansen in het eigen verdomde gelijk dat angst, geweld en terreur blijft inspireren. Traditionele democratieën slagen er niet meer

in de bevolking goed bestuur, heldere wetten en eerlijke rechtspraak te geven. De multiculturele samenleving – vandaag de enige mogelijkheid voor een vredevolle maatschappij – toont vooral haar failliet. Het proletariaat in het westen is verburgerlijkt en verhangen aan consumptie en spelen; in het oosten en het zuiden bestaat het nog niet of blijft het onmondig.

Universeel en globalistisch kapitalisme zorgt ervoor dat in alle domeinen en in alle hedendaagse beschavingen de vertrouwde band met rijke lokale tradities wordt verbroken. Ongeremde zucht naar winst heeft een financiële wereldcrisis veroorzaakt en, wat erger is, bedreigt het voortbestaan van onmeetbare geestelijke waarden. De bewezen vergankelijkheid van bliksemsnel bijeengeschraapte rijkdommen heeft de om zich grijpende geldzucht niet getemperd, integendeel, alleen maar aangewakkerd. De eens zo vrije wetenschap laat zich ketenen aan haar technologische exploitanten.

De uitholling van avant-gardes en van richtingloze ismen in de kunst ondermijnt het geloof dat kunst de wereld kan redden. Want ook kunst is onderhevig aan stoffelijk en spiritueel verval. Verven verkleuren, wit vergeelt, celluloid breekt, lak barst en blaast, doek verpulvert, papier verpapt en verzuurt, plamuur rolt af, fresco's lossen, hout splijt, steen slijt af, brons krijgt gaten, gips knapt, monumentale sculpturen worden opgeblazen of verliezen armen, neuzen en penissen, glas en keramiek vallen aan scherven, fresco's krullen af, stemmen breken, spieren verslappen, vingers verstijven.

De ooit als 'eeuwig' beschreven schoonheid van zeventiende-eeuwse schilderijen uit een in de lage landen als 'gouden' geïdealiseerde tijd van overvloed – we genieten ze slechts via het tiende deel dat ervan overbleef. De andere negen delen? Verdwenen, vernield. We kunnen enkel hopen dat we het beste deel kennen.

In het noorden van Cambodja raken we dan weer juist geboeid door vervallen Angkortempels die het krachtigst door de tand des tijds zijn aangevreten, die aan de ijver van Franse archeologen zijn ontsnapt en niet door Italiaanse beunhazen overgerestaureerd. Tropisch geboomte op de site van de Ta Phromtempel kon tien eeuwen lang, ongemoeid maar met een ongehoord romantische poëzie, zich wringen tussen hoge natuurstenen muren en enorme scheuren veroorzaken die sprookjesachtige doorzichten bieden in wat anders voor velen het zoveelste saaie bouwwerk zou zijn. De kracht van eeuwen stuwung door uitdijende metersdikke takken tilde enorme gewelven op en liet ze tenslotte neersmakken. Die niet-aflatende, geduldige stuwkracht toont aan hoe grandioos de natuur ook de imposantste architectuur overwoekert en vernielt.

Nieuw artistiek leven ontstaat uit een vernietigende natuur, wat een paradox!

Toen Joseph Beuys vorige eeuw uit uiterst vergankelijke levensmiddelen kunstwerken maakte, leek hij het bewijs te willen leveren dat vergankelijkheid evenzeer het hart van de kunst als dat van de mens aantast. Dat men vandaag een hele studie en praktijk wijdt aan het behoud en de restauratie van dergelijke opzettelijk vergankelijke kunstwerken mag hier alweer een paradox heten. Als een roepende in de woestijn maant de Belgische criticus Roger Marijnissen hoogstbewuste massa's kunstkijkers terecht aan tot eerbied voor vijftiende-eeuwse schilderijen, die men niet ten voordele van het hedendaags kunsttoerisme mag misbruiken door de delicate panelen, in weer en wind geschokt en gestoten, over de aardbol rond te sturen. Je jaagt toch ook geen weerloze honderdjarige de kamer uit, recht het bamisweer in? Doch in weerwil van oprecht kunstverdriet om zoveel gehavende kunstwerken: geen kunst bestaat in der eeuwigheid. Goed bewaren verschaft geen enkele zekerheid. Elk kunstwerk gaat uiteindelijk voor de bijl van vadertje tijd, zelf ook al stokoud maar nog steeds kranig in de tanden.

Qua levensduurzaamheid en vergankelijkheid is het met het tijdsverschijnsel mens nog erger gesteld, zoals de ouderen onder ons aan den lijve ondervinden. Stramme gewrichten, broze botten, verminderde longinhoud, dunne haren, impotentie, tanende hormonen, weke spieren,

hortende bloedsomloop, verzakte organen, verpieterde eierstokken, incontinentie, bij miljoenen afstervende hersencellen, uitgepompte en verlamde harten, moede oren, regen in de ogen, kanker en kanker. Natuurlijk weert de NV wetenschap & technologie zich kranig tegen ‘s mensen aftakeling, vanuit de hoera-ideologie dat individu en samenleving steeds maakbaarder worden. Vet wordt uit dij, buik en bil weggezogen, schaamlippen worden op maat toegesneden, borsten worden opgetild en verstevigd, nieuwe borsten aangenaaid, vadertje penis krijgt een oprekking, een spuit blaast desgewenst ook gezichtslippen op, slappe huid wordt weggeknipt, verplaatst en opgespannen...

En, zeg eens, wie houdt er nu van op zijn vijftenzestigste de moeizaam vergaarde privileges en bonussen in te leveren? Wie kijkt reikhalzend uit naar de teruggave van invloed en macht? Welke hardloper verwelkomt de Engelse ziekte, welke fijnschilder Parkinson, welke redenaar Tourette, welke hoofdrekelaar Alzheimer, welke worstelaar colitis ulcerosa, welke beeldhouwer verliest graag zijn evenwicht, welke rokkenjager omarmt *impotentia coeundi*, welke dove bariton kan nog zingen, weke man wil nog een *babe* met hangborsten en ‘een dik gat’? We hopen allen stiekem op eeuwige jeugd, ongebroken seksuele energie, natuurlijk gezag, haarfijn geheugen. Tot de onvermijdelijke dood ons, in volle bewustzijn en zonder noemenswaardige pijn, voor het laatst verenigt met onze geliefden, van wie we met een milde glimlach, hartelijk en waardig afscheid nemen. Zo ook hopen de wetenschapper en de kunstenaar, op het toppunt van hun kunnen, in het comfortabele bezit van erkenning en roem, de vergankelijkheid dodelijk te omarmen om ze meteen in te ruilen voor academische en artistieke eeuwigheid. Een beetje zoals vogels en katten, die voor ons oog nauwelijks lijken te verouderen en die, als hun tijd van gaan is gekomen, zich discreet terugtrekken om zonder poespas voorgoed te verdwijnen. Liefst vooral zoals de laatlevers onder de grote kunstenaars: Titiaan, Frans Hals, Hokusai, of juist zoals de jongstervers Schubert, Van Ostaijen, Mishima – allen artiesten die nauwelijks enige aftakeling of enig falen in hun respectieve oeuvres te zien geven.

Het lijkt vooral de vergankelijke eindigheid te zijn die wij, westerlingen, zo moeilijk kunnen vatten. Ook al beseffen we dat juist de adamanten vergankelijkheid of de onvergankelijke oneindigheid onvatbaar is. Wat we in wezen zijn: eindig, bannen we uit ons zelfbewustzijn terwijl het ondenkbare: oneindigheid, ons dagelijkse levensmoed aanlevert. Spontaan leven we in de illusie van de eigen onsterfelijkheid, waardoor we van onze reële sterfelijkheid niet ten volle genieten. Zo leven we in de aangeboren schijn van een onmogelijkheid, en missen we het zijn van een te verwerven werkelijkheid.